

UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET ZA SPECIJALNU
EDUKACIJU I REHABILITACIJU

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF SPECIAL EDUCATION
AND REHABILITATION

12.

MEĐUNARODNI
NAUČNI SKUP
„SPECIJALNA
EDUKACIJA I
REHABILITACIJA
DANAS”

12th

INTERNATIONAL
SCIENTIFIC
CONFERENCE
“SPECIAL
EDUCATION AND
REHABILITATION
TODAY”

ZBORNIK RADOVA

PROCEEDINGS

Beograd, Srbija
27-28. oktobar 2023.

Belgrade, Serbia
October 27-28th, 2023

UNIVERZITET U BEOGRADU – FAKULTET ZA
SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU

UNIVERSITY OF BELGRADE – FACULTY OF
SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION

12. MEĐUNARODNI NAUČNI SKUP
SPECIJALNA EDUKACIJA I REHABILITACIJA DANAS
Beograd, 27–28. oktobar 2023. godine

Zbornik radova

12th INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE
SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION TODAY
Belgrade, October, 27–28th, 2023

Proceedings

**12. MEĐUNARODNI NAUČNI SKUP
SPECIJALNA EDUKACIJA I REHABILITACIJA DANAS
Beograd, 27–28. oktobar 2023. godine
Zbornik radova**

**12th INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE
SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION TODAY
Belgrade, October, 27–28th, 2023
Proceedings**

Izdavač / Publisher

Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation

Za izdavača / For publisher

Prof. dr Marina Šestić, dekan

Glavni i odgovorni urednik / Editor-in-chief

Prof. dr Svetlana Kaljača

Urednici / Editors

Prof. dr Ljubica Isaković
Prof. dr Sanja Ćopić
Prof. dr Marija Jelić
Doc. dr Bojana Drljan

Recenzenti / Reviewers

Prof. dr Tina Runjić
Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Hrvatska
Prof. dr Amela Teskeredžić
Univerzitet u Tuzli, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Bosna i Hercegovina
Prof. dr Slobodanka Antić, prof. dr Milica Kovačević, doc. dr Nevena Ječmenica
Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Srbija

Lektura i korektura / Proofreading and correction

Dr Maja Ivanović
Maja Ivančević Otanjac

Dizajn i obrada teksta / Design and text processing

Biljana Krasić
Zoran Jovanković

Zbornik radova biće publikovan u elektronskom obliku / Proceedings will be
published in electronic format

Tiraž / Circulation: 200

ISBN 978-86-6203-174-7

Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije učestvovalo
je u sufinansiranju budžetskim sredstvima održavanje naučnog skupa (Ugovor o
sufinansiranju – evidencioni broj 451-03-1657/2023-03).

TIP STANOVANJA KAO FAKTOR SAMOODREĐENJA OSOBA SA UMERENOM INTELEKTUALNOM OMETENOŠĆU*

Marija Cvijetić Vukčević**¹, Svetlana Kaljača²

¹Univerzitet u Novom Sadu – Pedagoški fakultet u Somboru, Srbija

²Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Srbija

Uvod: Prethodna istraživanja su pokazala da je nivo samoodređenja osoba sa intelektualnom ometenošću determinisan različitim činiocima. Tip stanovanja je jedan od značajnih činilaca razvoja i praktikovanja te veštine.

Cilj: Cilj rada je utvrđivanje razlika u nivou samoodređenja između osoba sa umerenom intelektualnom ometenošću koje žive u različitim tipovima stanovanja.

Metode: Uzorkom je obuhvaćeno 87 odraslih osoba sa umerenom intelektualnom ometenošću, oba pola, koji žive u različitim tipovima stanovanja: u primarnim porodicama, institucijama ili programu stanovanja uz podršku. Za prikupljanje podataka o nivou samoodređenja korišćena je ARC skala samoodređenja.

Rezultati: Utvrđene su statistički značajne razlike između ispitanika koji žive u različitim tipovima stanovanja na nivou ukupnog samoodređenja ($F = 14,500$; $p < .001$) i komponenti samoodređenja: autonomije ($F = 17,995$; $p < .001$), samoregulacije ($F = 8,011$; $p = .001$), psihološke osnaženosti ($F = 15,634$; $p = .005$) i samorealizacije ($F = 5,837$; $p = .004$). Nivo samoodređenja osoba sa umerenom intelektualnom ometenošću koje stanuju u zajednici uz podršku statistički je značajno viši od nivoa samoodređenja osoba koje stanuju u primarnim porodicama ($p < .001$) i institucijama ($p = .004$). Osobe koje stanuju u institucijama imaju viši nivo samoodređenja od onih koje žive sa svojim porodicama ($p = .038$).

Zaključak: Stanovanje u zajednici uz podršku predstavlja optimalan ambijent za razvoj veština samoodređenja odraslih osoba sa umerenom intelektualnom ometenošću. Potrebno je intenzivirati praksu stanovanja u zajednici uz podršku za osobe sa umerenom intelektualnom ometenošću, s obzirom na to da je utvrđen stimulativan uticaj ovog tipa stanovanja na razvoj i praktikovanje veština samoodređenog ponašanja.

Ključne reči: institucija, porodica, samoodređenje, stanovanje uz podršku, umerena intelektualna ometenost

* Rad je rezultat istraživanja finansiranog od strane Ministarstva nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije (ugovor br. 451-03-47/2023-01/200096)

** marija.cvijetic@pef.uns.ac.rs

UVOD

Samoodređenje čini skup vještina, znanja i uverenja koji omogućavaju pojedincu da samostalno usmeri ponašanje ka željenom cilju (Field et al., 1998) i obuhvata: vršenje odabira, donošenje odluka, postavljanje ciljeva, planiranje akcija, usmeravanje ponašanja, zastupanje sopstvenih interesa i rešavanje problema (Wehmeyer & Schalock, 2001).

Samoodređenje osoba sa intelektualnom ometenošću (IO) je relativno nisko i na kvalitet te veštine utiču brojni unutrašnji i spoljašnji činioci (Hagiwara et al., 2020; Vega et al., 2018). Kao najznačajniji socijalni prediktori samoodređenog ponašanja osoba sa IO navode se: tip stanovanja (Álvarez-Aguado et al., 2021; Tichá et al., 2012) i dostupnost prilika i podrške za izbor i nezavisno odlučivanje u različitim okruženjima (Cvijetić et al., 2021; Mumbardó-Adam et al., 2017; Mumbardó-Adam et al., 2020). U literaturi se ističu benefiti manje restriktivnih tipova stanovanja (polunezavisno stanovanje, stanovanje uz podršku) za razvoj vještina i uverenja povezanih sa ostvarivanjem višeg nivoa lične kontrole i samoodređenja, u poređenju sa restriktivnijim oblicima stanovanja (institucionalno stanovanje) (Kozma et al., 2009; Stancliffe et al., 2011; Wehmeyer & Bolding, 2001).

CILJ

Cilj rada je utvrđivanje razlika u nivou samoodređenja osoba sa umerenom intelektualnom ometenošću (UIO) koje žive u različitim tipovima stanovanja (u biološkim porodicama, u programu stanovanja uz podršku ili u institucijama).

METODE

Uzorak

Uzorak je činilo 87 odraslih ispitanika sa UIO starosti od 21 do 58 godina ($AS=34,57$; $SD=9,38$). Karakteristike uzorka prikazane su u Tabeli 1.

Tabela 1
Struktura uzorka

	Grupe	<i>n</i>	<i>f</i> (%)
Pol	Muški	50	57,5
	Ženski	37	42,5
Tip stanovanja	Porodica	21	24,1
	Stanovanje uz podršku	31	35,6
	Institucija	35	40,2

Poduzorcima ispitanika koji žive u različitim tipovima stanovanja ujednačeni su prema polu ($\chi^2 = 3.064$; $df = 2$; $p = .216$) i starosti ($F = 2.825$; $df = 2$; $p = .065$)

Instrumenti i procedura

Nivo samoodređenja ispitanika procenjen je putem ARC skale samoodređenja (*The Arc's Self-determination Scale*; Wehmeyer & Kelchner, 1995), verzijom za odrasle osobe, koja se sastoji od četiri podskale i ukupno 72 ajtema. Podskala Autonomija odnosi se na stepen u kome se osoba ponaša nezavisno i u skladu sa svojim željama, interesovanjima i uverenjima u različitim životnim oblastima. Podskalom Samoregulacija procenjuju se strategije rešavanja interpersonalnih problema i veštine postavljanja cilja i planiranja koraka u izvršavanju različitih zadataka, a podskalom Psihološka osnaženost uverenja osobe o sopstvenim mogućnostima kontrole događaja i očekivanjima ishoda preduzetih akcija. Podskala Samorealizacija služi za procenu svesnosti ispitanika o sopstvenim potencijalima i ograničenjima, samopoštovanju i stepenu prihvatanja sebe.

Ispitivanje nivoa samoodređenja realizovano je putem individualnog intervjua sa ispitanicima.

Statistička obrada podataka

Za opis i obradu prikupljenih podataka korišćene su deskriptivne statističke mere, hi-kvadrat test i jednofaktorska analiza varijanse (ANOVA) sa Tukey testom.

REZULTATI

Rezultati su pokazali da postoje statistički značajne razlike u nivou ukupnog samoodređenja i komponentata samoodređenja između grupa ispitanika koji žive u različitim tipovima stanovanja (Tabela 2).

Tabela 2

Razlike u nivou samoodređenja prema tipu stanovanja

Podskala	Tip stanovanja	AS	SD	F	df	p
Autonomija	P	31,76	15,81	17,995	2	<.001
	SP	55,84	15,18			
	I	44,20	12,38			
Samoregulacija	P	36,14	20,80	8,011	2	.001
	SP	44,87	22,67			
	I	26,17	13,49			
Psihološka osnaženost	P	57,29	20,08	15,634	2	.005
	SP	74,48	14,98			
	I	68,43	17,80			
Samorealizacija	P	62,24	15,32	5,837	2	.004
	SP	75,42	15,22			
	I	74,63	14,46			
Samoodređenje (ukupno)	P	38,19	14,78	14,500	2	<.001
	SP	58,00	14,40			
	I	47,29	10,97			

Napomena: P = porodica, SP = stanovanje uz podršku, I = institucija

Naknadnim testom utvrđen je pojedinačan doprinos poredbenih parova obuhvaćenih tipova stanovanja identifikovanim značajnim razlikama u nivou samoodređenja stanara (Tabela 3). Ukupan nivo samoodređenja, autonomije i samoregulacije, viši je kod osoba sa UIO koje stanuju u zajednici uz podršku, nego kod onih koje stanuju u institucijama. Uz navedeno, nivo ukupnog samoodređenja, autonomije, psihološke osnaženosti i samorealizacije viši je kod osoba sa UIO koje stanuju uz podršku ili u institucijama, u poređenju sa osobama koje žive sa svojim porodicama.

Tabela 3

Razlike u nivou samoodređenja u različitim tipovima stanovanja

Podskala	Poredbene grupe	Razlika AS	Standardna greška	<i>p</i>
Autonomija	P – I	-12,438*	3,94	.006
	SP – P	24,077*	4,04	<.001
	I – SP	-11,639*	3,52	.004
Samoregulacija	P – I	9,971	5,24	.144
	SP – P	8,728	5,36	.240
	I – SP	-18,700*	4,68	<.001
Psihološka osnaženost	P – I	-11,143*	4,49	.040
	SP – P	15,198*	4,60	.004
	I – SP	-4,055	4,01	.572
Samorealizacija	P – I	-12,390*	4,12	.010
	SP – P	13,181*	4,22	.007
	I – SP	-,791	3,68	.975
Samoodređenje (ukupno)	P – I	-9,095*	3,65	.038
	SP – P	19,810*	3,74	<.001
	I – SP	-10,714*	3,26	.004

Napomena: P = porodica, SP = stanovanje uz podršku, I = institucija; Razlika AS = razlika između prosečnih vrednosti

DISKUSIJA

Dobijeni rezultati ukazuju na razlike u nivou samoodređenja i ostvarene lične kontrole nad sopstvenim životom kod osoba sa IO u odnosu na različite tipove stanovanja i u skladu su s ranije dobijenim podacima (Kozma et al., 2009; Wehmeyer & Bolding, 2001).

Rezultati koji pokazuju da je stanovanje uz podršku najpodsticajniiji kontekst za razvoj i praktikovanje samoodređenog ponašanja odraslih osoba sa UIO nisu iznenađujući i poklapaju se s ranijim navodima koji ističu prednost stanovanja uz podršku koje karakteriše više mogućnosti za pristup široj zajednici, veća dostupnost prilika za vršenje izbora i ostvarivanje kontrole nad važnim životnim oblastima i aktivnostima (Kozma et al., 2009; Stancliffe et al., 2011).

Rezultat koji ukazuje na viši nivo samoodređenja kod institucionalizovanih osoba sa UIO u odnosu na one koje žive u primarnoj porodici odstupa od nalaza drugih studija prema kojima kontinuirana spoljašnja kontrola i nizak stepen slobode u

odlučivanju osoba sa IO u institucijama negativno utiču na razvoj njihovih vještina samoodređenog ponašanja (Baker, 2007; Murphy & Bantry-White, 2021). Možda bi objašnjenje trebalo tražiti u nastojanju roditelja i staratelja da svoje (odraslo) dete sa UIO zaštite od donošenja pogrešnih odluka i izbora i obezbede sigurnost. Na taj način, međutim, nesvesno umanjuju prilike svojoj deci da uče i uvežbavaju vještine samozastupanja, izražavanja sopstvenih preferencija, donošenja odluka i usmeravanja ponašanja u skladu sa ličnim željama, kao i razvoj svesti o sopstvenim sposobnostima i posledicama sopstvenih akcija. Roditelji osoba sa IO često balansiraju između osećanja odgovornosti za blagostanje svoga deteta i nastojanja da mu povere preuzimanje kontrole nad svojim životom u okvirima realnih mogućnosti (Curryer et al., 2020) i pokazuju tendenciju da, uprkos tome što im je dete odraslo, nastave praksu primene obrazaca uspostavljenih tokom detinjstva i adolescencije. Takav pristup često podrazumeva vršenje izbora i donošenje odluka umesto osobe sa IO, što vodi njenoj produženoj zavisnosti od drugih i smanjenim prilikama za razvoj samoodređenja (Callus et al., 2019).

ZAKLJUČAK

Rezultatima sprovedene studije utvrdili smo da stanovanje u zajednici uz podršku predstavlja podsticajni ambijent za razvoj vještina samoodređenja odraslih osoba sa UIO, u poređenju sa stanovanjem u primarnoj porodici i institucionalnim stanovanjem.

Praktične implikacije istraživanja mogu se formulisati u dva pravca. Prvi se odnosi na preporuku omasovljenja programa stanovanja uz podršku u našoj sredini, kao pogodnog za ostvarivanje višeg nivoa nezavisnosti i lične kontrole života osobe sa UIO u odrasloj dobi. Drugi pravac delovanja bi trebalo usmeriti na intenzivniju primenu dokazano korisnih obrazaca pristupa osobama s IO u programima stanovanja uz podršku i u porodičnim i institucionalnim uslovima. To bi, u cilju unapređenja samoodređenja osoba sa UIO, podrazumevalo veće uključivanje u aktivnosti vršenja izbora, samostalnog odlučivanja, uvežbavanje nezavisnog realizovanja različitih aktivnosti i zastupanje ličnih želja, preferencija i potreba, u skladu sa kapacitetima osobe i uz adekvatnu podršku.

LITERATURA

- Álvarez-Aguado, I., Vega Córdova, V., Spencer Gonzalez, H., González Carrasco, F., Jarpa Azagra, M., & Exss Cid, K. (2022). Levels of self-determination in the ageing population with intellectual disabilities. *British Journal of Learning Disabilities*, 50(4), 494-503. <https://doi.org/10.1111/bld.12419>
- Baker, P. A. (2007). Individual and service factors affecting deinstitutionalization and community use of people with intellectual disabilities. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 20(2), 105-109. <https://doi.org/10.1111/j.1468-3148.2006.00313.x>

- Callus, A. M., Bonello, I., Mifsud, C., & Fenech, R. (2019). Overprotection in the lives of people with intellectual disability in Malta: Knowing what is control and what is enabling support. *Disability & Society, 34*(3), 345-367. <https://doi.org/10.1080/09687599.2018.1547186>
- Curryer, B., Stancliffe, R. J., Wiese, M. Y., & Dew, A. (2020). The experience of mothers supporting self-determination of adult sons and daughters with intellectual disability. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities, 33*(3), 373-385. <https://doi.org/10.1111/jar.12680>
- Cvijetić, M., Kaljača, S., & Glumbić, N. (2021). The role of personal and environmental factors in autonomous behaviour of people with intellectual disability. *International Journal of Disability, Development and Education, 1*-16. <https://doi.org/10.1080/1034912X.2021.1989669>
- Field, S., Martin, J., Miller, R., Ward, M., & Wehmeyer, M. (1998). *A practical guide for teaching self-determination*. Council for Exceptional Children, CEC Publications.
- Hagiwara, M., Shogren, K. A., & Rifenshield, G. G. (2020). Examining the impact of personal factors on scores on the self-determination inventory: Adult report in adults with disabilities. *Journal of Policy and Practice in Intellectual Disabilities, 18*(2), 120-130. <https://doi.org/10.1111/jppi.12361>
- Kozma, A., Mansell, J., & Beadle-Brown, J. (2009). Outcomes in different residential settings for people with intellectual disability: A systematic review. *American Journal on Intellectual and Developmental Disabilities, 114*(3), 193-222. <https://doi.org/10.1352/1944-7558-114.3.193>
- Mumbardó-Adam, C., Guàrdia-Olmos, J., & Giné Giné, C. (2020). An integrative model of self-determination and related contextual variables in adolescents with and without disabilities. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities, 33*(1), 856-864. <https://doi.org/10.1111/jar.12705>
- Mumbardó-Adam, C., Shogren, K. A., Guàrdia-Olmos, J., & Giné, C. (2017). Contextual predictors of self-determined actions in students with and without intellectual disability. *Psychology in the Schools, 54*(2), 183-195. <https://doi.org/10.1002/pits.21987>
- Murphy, K., & Bantry-White, E. (2021). Behind closed doors: Human rights in residential care for people with an intellectual disability in Ireland. *Disability & Society, 36*(5), 750-771. <https://doi.org/10.1080/09687599.2020.1768052>
- Stancliffe, R. J., Lakin, K. C., Larson, S., Engler, J., Taub, S., & Fortune, J. (2011). Choice of living arrangements. *Journal of Intellectual Disability Research, 55*(8), 746-762.
- Tichá, R., Lakin, K. C., Larson, S. A., Stancliffe, R. J., Taub, S., Engler, J., Bershinsky, J., & Moseley, C. (2012). Correlates of everyday choice and support-related choice for 8,892 randomly sampled adults with intellectual and developmental disabilities in 19 states. *Intellectual and Developmental Disabilities, 50*(6), 486-504. <https://doi.org/10.1352/1934-9556-50.06.486>
- Vega, V., Álvarez, I., & Jenaro, C. (2018). Autodeterminación: Explorando las autopercepciones de adultos con síndrome de Down chilenos [Self-determination: Exploring the auto perceptions of Chilean adults with Down syndrome]. *Siglo Cero, 49*(2), 89-104. <https://doi.org/10.14201/SCERO201849289104>
- Wehmeyer, M. L., & Bolding, N. (2001). Enhanced self-determination of adults with intellectual disability as an outcome of moving to community-based work or living

- environments. *Journal of Intellectual Disability Research*, 45(5), 371-383. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2788.2001.00342.x>
- Wehmeyer, M. L., & Kelchner, K. (1995). *The Arc's Self-Determination Scale*. The ARC of the United States.
- Wehmeyer, M. L., & Schalock, R. L. (2001). Self-determination and quality of life: Implications for special education services and supports. *Focus on Exceptional Children*, 33(8), 1-16.

TYPE OF HOUSING AS A FACTOR OF SELF-DETERMINATION IN PERSONS WITH MODERATE INTELLECTUAL DISABILITY*

Marija Cvijetić Vukčević¹, Svetlana Kaljača²

¹University of Novi Sad, Faculty of Education in Sombor, Serbia

²University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation, Serbia

Introduction: *Previous research has shown that the level of self-determination in people with intellectual disability is determined by various factors. The type of housing is one of the important factors in the development and practice of that skill.*

Aim: *The objective of the paper was to determine the difference in the level of self-determination between persons with moderate intellectual disability who live in different types of housing.*

Methods: *The sample included 87 adults with moderate intellectual disability, of both genders, living in different types of housing: in primary families, institutions, or a supported housing program. The ARC self-determination scale was used to collect data on the level of self-determination.*

Results: *Statistically significant differences were found between respondents living in different types of housing at the level of total self-determination ($F = 14.500$; $p < .001$) and components of self-determination: autonomy ($F = 17.995$; $p < .001$), self-regulation ($F = 8.011$; $p = .001$), psychological empowerment ($F = 15.634$; $p = .005$) and self-realization ($F = 5.837$; $p = .004$). The level of self-determination in persons with moderate intellectual disabilities within the supported community living program was statistically significantly higher than the level of self-determination in persons living in primary families ($p < .001$) and institutions ($p = .004$). People who lived in institutions had a higher level of self-determination than those who lived with their families ($p = .038$).*

Conclusion: *The supported community living program is an optimal environment for the development of self-determination in adults with moderate intellectual disabilities. It is necessary to intensify the practice of supported housing in a community for people with moderate intellectual disability, considering the determined stimulating effect on the development and practice of self-determined behavior skills.*

Keywords: *institution, family, self-determination, supported housing, moderate intellectual disability*

* This paper is part of a research supported by the Ministry of Science, Technological Development and Innovation of the Republic of Serbia (No. 451-03-47/2023-01/200096).